

**Міністерство освіти і науки України
Одеський державний університет імені І.І.Мечникова
Мелітопольський державний педагогічний університет
Мелітопольський відділ Українського
географічного товариства**

Географічні проблеми розвитку півдня України у ХХІ столітті

Збірник наукових праць

Частина 1

Одеса-Мелітополь
2000

ББК 26.89 (4Укр)

УДК 910

Г-35

Географічні проблеми розвитку півдня України у XXI столітті. Збірник наукових праць Одеського державного університету імені І.І.Мечникова та Мелітопольського державного педагогічного університету. Частина 1.

У збірнику розглядаються теоретичні, прикладні та науково-методичні питання ландшафтно-екологічного аналізу природокористування, демографічні та соціально-економічні процеси розвитку господарства, особливості рекреації, краєзнавства та туризму півдня України.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Одеського державного університету імені І.І.Мечникова (Протокол № від _____ 2000 року) та Вченою Радою Мелітопольського державного педагогічного університету (Протокол №2 від 26 вересня 2000 року).

Редакційна колегія:

- Аносов І.П. - голова, професор, ректор Мелітопольського державного педагогічного університету
- Топчієв О.Г. - голова, д.г.н., професор, зав.кафедрою економічної і соціальної географії Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова
- Сажнева Н.М. - к.г.н., доцент, зав. кафедрою економічної і соціальної географії Мелітопольського державного педагогічного університету, декан природничо-географічного факультету
- Сіохін В.Д. - к.б.н., доцент, проректор з науково-дослідної роботи Мелітопольського державного педагогічного університету, зам. директора НДІ біорізноманіття
- Боробоха Н.М. - відповідальний секретар, ст. викладач кафедри географії України Мелітопольського державного педагогічного університету
- Пістун М.Д. - д.г.н., професор кафедри економічної і соціальної географії Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка
- Швебс Г.І. - д.г.н., професор, зав.кафедрою фізичної географії Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова
- Дергачов В.О. - д.г.н., професор, провідний фахівець з питань ринкової економіки інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України
- Ігнатенко М.Г. - д.г.н., професор, зав. кафедрою екології, економіки природокористування Херсонського державного аграрного університету
- Арабаджі О.С. - к.г.н., доцент, зав.кафедрою географії України Мелітопольського державного педагогічного університету
- Левада О.В. - к.г.н., зав. кафедрою фізичної географії Мелітопольського державного педагогічного університету
- Елькін М.В. - доцент кафедри економічної і соціальної географії Мелітопольського державного педагогічного університету, член-кор. УАННП
- Даценко Л.М. - к.г.н., доцент кафедри фізичної географії Мелітопольського державного педагогічного університету
- Байтеряков О.З. - к.г.н., доцент кафедри економічної та соціальної географії Мелітопольського державного педагогічного університету

ISBN

З М І С Т

Вступ

<i>Топчієв О.Г.</i> Напрямки і пріорітети географічних досліджень на півдні України на порозі ХХІ століття.....	3
<i>Пістун М.Д., Олійник Я.Б., Гуцал В.О.</i> Аспекти регіоналізації АПК України.....	6
<i>Ігнатенко М.Г., Мармуль Л.О.</i> Закономірності розвитку АПК.....	11

Ландшафтно-екологічний аналіз проблем природокористування регіону

<i>Бортніков Е.Г.</i> Особливості геологічної будови осадових порід Запорізької області.....	15
<i>Даценко Л.М.</i> Представники підроду <i>Balcani paludina</i> (mollusca <i>Gastronoda viviparus</i>) міоценових відкладів півдня України.....	18
<i>Дураков В.Л., Торбунова М.Д., Сарокіна Н.С.</i> Мікрокліматичні особливості міста Мелітополь.....	20
<i>Душнік І., Гріцай І.</i> Сучасні зміни клімату і берега північно-західної частини Чорного моря.....	22
<i>Гордєєв А.Ю., Давиденко В.Ю., Шевченко В.О., Бондаренко Є.Л.</i> Визначення довжини берегової лінії Чорного і Азовського морів в межах України.....	24
<i>Пилипенко І.О.</i> Окремі аспекти структури промислу риби в Азовському морі.....	28
<i>Іванова В.М.</i> Проблеми раціонального використання рибних ресурсів Азовського моря.....	30
<i>Митяй І.С., Демченко В.О., Заброта С.М., Трубнікова А.П., Бровченко Н.Т.</i> Сучасний екологічний стан Молочного лиману.....	33
<i>Бортнік С.Ю., Тимофєєв В.М., Ковальонюк С.В., Погорільчук Н.М., Цвєлих Є.М.</i> Структурний контроль рельєфа Азово-Чорноморського узбережжя.....	38
<i>Страшко В.І.</i> Деякі особливості ґрунтоутворення на піщаних косах Чорного моря.....	41
<i>Скороход В.Г.</i> Методи визначення протиерозійної стійкості ґрунту за даними стандартних ґрунтових аналізів.....	44
<i>Донець І.А.</i> Проблеми земельних ресурсів у Запорізькій області.....	46
<i>Олійник Г.М.</i> Модифікація ландшафтів Олешківських пісків під впливом антропогенних факторів.....	48
<i>Пилипенко Г.П.</i> Агрорландшафтне районування території як основа сучасного розвитку землекористування.....	50
<i>Цуркан О.І.</i> Питання функціонального зонування прилиманних територій степової зони України (на прикладі малого Аджаликського лиману).....	56
<i>Щур К.Ю.</i> Стан і перспективи розвитку світового виробництва морських карт.....	61

<i>Марченко О.Г.</i> Досвід використання навігаційно-інформаційних систем з електронними картами у судноплавних компаніях світу і перспективи їх використання на судах України.	66
<i>Денисик Г.І., Чиж О.П.</i> Степова смуга і польова зона України.	73
<i>Левада О.В.</i> Теоретична основа екологічного підходу аграрно-меліоративного природокористування півдня України.	76
<i>Гудзевич А.В., Любченко В.Є., Поліщук В.С.</i> Охорона степу України: реалії та перспективи.	84
<i>Безверхнюк Т.Н.</i> Територіальна структуризація – основа геоінформаційної системи агроландшафту.	89
<i>Сич В.А., Коломієць К.В.</i> Методика застосування ГІС.	93
<i>Тамбовцев Г.В.</i> Проблеми оптимізації регіонального природокористування і охорони природного середовища Північно-Західного Приазов'я.	97
<i>Шилова Л.Г., Тимашова В.І.</i> Шум як фактор забруднення навколишнього середовища.	100
<i>Торбунова М.Д., Сорокіна Н.С., Кулик П.Р.</i> Вплив техногенних потоків на природні комплекси (на прикладі міста Запоріжжя).	104
<i>Картава О.Ф.</i> Ландшафтно-гідрогеохімічний аналіз території міських агломерацій.	107
<i>Проخورова Л.Н.</i> Урбанізовані геосистеми – проблеми ситуаційного аналізу (медико-екологічний аспект).	111
<i>Фесюк В.О.</i> Аналіз стану здоров'я населення міста Луцька як результату функціонування урбоєкосистеми.	114
<i>Мольчак Л.О., Фесюк В.О.</i> Вплив еколого-географічних факторів на стан здоров'я населення Волинської області.	118
<i>Тамбовцев Г.В.</i> Геоситуаційний підхід до аналізу еколого-економічних систем Північно-Західного Приазов'я.	123

ПРОБЛЕМЫ ОПТИМИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИАЗОВЬЯ

Территориальная организация общества и рациональное региональное природопользование понятия взаимосвязанные. Совершенствование организационной структуры и есть по существу оптимизацией человеческой деятельности в системе "природа-общество". Поэтому при исследовании и конструировании территориальных систем взаимодействия общества и природы в пределах Северо-Западного Приазовья учитывалась историческая смена способов природопользования. В структуре территориальной региональной организации общества эта смена проявляется через районообразующий процесс в виде чередующейся цепочки эколого-экономических ситуаций.

В качестве первичной ячейки решения эколого-экономических проблем рационального природопользования выступал функциональный район — территория, используемая преимущественно или исключительно для удовлетворения той или иной общественной потребности и характеризующаяся определенным типом природно-общественного взаимодействия.

Поэтому в настоящее время создание системы стандартов оценки качества окружающей среды является наиболее острой проблемой природопользования в Северо-Западном Приазовье.

Конструктивным подходом к определению такого показателя является идея агрегированных индексов качества пространства. На этой базе рассчитана и действует система санитарно-гигиенических нормативов предельно допустимых концентраций загрязнителей в природных средах (ПДК), обеспечивающих отсутствие у человека каких-либо вредных эффектов, включая мутагенные последствия.

В пределах Северо-Западного Приазовья переход к системе региональных ступенчатых стандартов качества окружающей среды материализуется в практике планирования и управления средозащитной деятельностью.

Наиболее перспективным направлением совместного моделирования экономики и окружающей природной среды является создание системы эколого-экономических моделей различных типов и уровней.

Проведенный эколого-экономический анализ современного состояния взаимодействия природы и общества в пределах Северо-Западного Приазовья позволил выявить динамичный и противоречивый характер проблем. Решение этих природно-общественных противоречий — непосредственная задача эколого-экономического районирования. Установлено, что природоохранные требования диктуют необходимость создания компенсационных зон ограничения и "недопустимости" размещения тех или иных направлений хозяйственной деятельности, в сумме своей позволяющие обеспечить

благоприятные условия жизни и развития экологически допустимых форм хозяйства в регионе и на перспективу.

Компенсационными зонами могут быть не только функциональные зоны с заповедным режимом, но и те зоны, где сохраняется традиционная хозяйственная деятельность, но ее интенсивность ограничивается.

Главная задача компенсационных зон — погасить те нарушения природной среды, которые происходят в очагах интенсивной хозяйственной деятельности, создать благоприятные предпосылки для поддержания экологического равновесия в регионе, позволяющих обеспечить воспроизводство природных компонентов и нормальных условий жизни населения.

Локализация компенсационных зон определяется размещением крупных ядер урбанизации, очагов мелиорации и разработки полезных ископаемых.

Качество природной среды компенсационной зоны зависит от принятых природоохранных мероприятий. Эти зоны располагаются в радиальном направлении от источника загрязнения и имеют разную оценку (с удовлетворительным состоянием среды, нормальным и оптимальным).

В сельскохозяйственных районах, там где территория освоена неравномерно и где сохранились участки с малоизмененной природой как, например, в Восточно-Гуляйпольском эколого-экономическом районе (ЭЭР) компенсационные зоны представлены участками слаборазрушенной природы, объединенных в систему природных коридоров. Их расположение приурочивается к верховьям малых рек и оврагов, то есть, рисунок компенсационных зон соответствует рисунку природного каркаса.

Детальность проработки схемы природоохранных ограничений и системы компенсационных зон должна быть различной на мезо- и микроуровне. В масштабах Северо-Западного Приазовья природоохранные ограничения следует формулировать обобщенно, в показателях уровня хозяйственного освоения территории (антропогенизации), учитывая самые основные направления хозяйственного воздействия на природную среду, приводящие к коренному ее преобразованию (развитие урбанизации, оросительных мелиорации, расширение пахотного клина и т.п.). При оценке воспроизводственного значения территории следует учитывать элементы природного каркаса не ниже мезорегионального уровня. При оценке остроты экологических проблем территории сельскохозяйственных районов целесообразно ограничиться обобщенной характеристикой групп нарушений экологического равновесия (нарушение хозяйственно-значимых функций экосистемы).

На основе реально-сложившейся экологической дисгармонии социально-экологического равновесия в конкретных регионах и оценки природоохранных значений их территории нами разработана схема оптимизации регионального природопользования и охраны природной среды Северо-Западного Приазовья Украины (на примере Запорожской области).

Главные выводы из этой схемы можно свести к следующему:

1. На междуречьях Молочной и Конки, Обиточной и Берды, Гайчура и Верхней Терсы с наличием малопродуктивных почв (эродированные и сильно дефлированные) в значительной мере сохранились природные и полуприродные экосистемы (8-10%), экологическое равновесие

- оценивается как весьма благоприятное.
2. Благоприятное состояние экосистемы, наблюдающееся в среднем течении Юшанги, Корсака, Домузлы, Большого Утлюка и Джекельни также обусловлено наличием значительной доли малопригодных для распашки земель (пойменных лугов, крутосклонов).
  3. Относительно неблагоприятное – наблюдается на большей части Мелитопольско-Молочанского и Приморского эколого-экономических районов, что связано с высокой распаханностью, освоенностью побережья Азовского моря и увеличением площади орошаемых земель.
  4. Неблагоприятная экологическая ситуация сложилась в ядрах и очагах урбанизации (Запорожье, Мелитополь, Бердянск, Токмак, Энергодар, Днепрорудный).
  5. Продолжающееся освоение природно-ресурсного потенциала территории Северо-Западного Приазовья (за счет расширения оросительных мелиораций, разработки полезных ископаемых), обусловило неблагоприятную оценку динамики социально-экологического равновесия в Запорожском, Каменско-Днепровском, Веселовском, Акимовском и Куйбышевском районах.
  6. Зона "благо-" практически исчезнет на севере региона, сократится в восточной части Мелитопольско-Молочанского ЭЭР и на правобережье Днепра Каховско-Приднепровского ЭЭР. На основе экстраполяции сохранения этих тенденций на перспективу прогнозируется расширение зон неблагоприятного экологического равновесия во всех эколого-экономических районах региона. Наихудшее положение ожидается в пригородах Запорожья, Бердянска, Днепрорудного, Энергодара и Мелитополя.
  7. Учет воспроизводственного значения территории позволяет существенно уточнить схему природоохранных ограничений. Чтобы обеспечить "близкое к благоприятному" уровню социально-экологического равновесия в экологических узлах Восточно-Гуляйпольского и Приморского районов, в них следует запретить дальнейшее аграрное освоение территории, любые крупномасштабные оросительные работы, установить природоохранные, в том числе заповедные режимы природопользования на 10% площади, на остальной – режим щадящего природопользования (малой интенсивности пастбищное хозяйство). В природных коридорах помимо запрета на новое освоение и мелиорации увеличить долю природных и полуприродных экосистем за счет полуприродных (лесопосадок, залужения с 5-8%, не ниже, чем до 15%).

Развертывание научных исследований проблем оптимизации природопользования и охраны природной среды Северо-Западного Приазовья сдерживается недостатком системы статистического учета производственной деятельности, когда отраслевые затраты средозащитного назначения не всегда обособляются или недостаточно дифференцируются.

Совершенствование форм статистической отчетности в области охраны природной среды является важнейшим условием успешного решения задачи

управління побочним впливом економіки на природу.

Таким образом, охрана и рациональное использование каждого элемента эколого-экономической системы Северо-Западного Приазовья предполагает предупреждение экологических нарушений всех сопряженных с ним элементов. Взаимосвязь природных компонентов ЭЭС и взаимозависимость различных типов воздействия определяют комплексный характер природопользования в регионе.

Литература

1. Дергачев В.А. Природно-контактная зона "суша-океан". // Изв. Всесоюз. географ. об-ва. - 1980. - №1. - С. 40-45.
2. Игнатенко Н.Г., Руденко В.П. Природно-ресурсный потенциал территории. Географический анализ и синтез. - Львов. Вища школа. - Изд-во при Львов. Ун-те. - 1986. - 164 с.
3. Пістун М.Д. Комплексно використовувати територію.// Український географічний журнал. - 1993. - №1. - С. 32-35.
4. Степанов В.Н. Эконология - наука о гармонизации экономики и экологии. / Эконология: истоки, проблемы и перспективы. Сб. науч.тр. АН Украины. Ин-т рынка и экономико-экологич. исследований. Одесса, 1995. - С. 9-16.
5. Топчиев А.Г. Принципы соответствия в оптимизации геосистемных отношений "человек-природная среда" в большом городе. // "Охрана природы и воспроизводство природных ресурсов". - 1989. - №5. - С. 14-16.
6. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем. - Киев-Одесса. Глав. Изд. объединение "Высшая школа". - 1988. - 187 с.
7. Tambovtsev G.V. Regionalization of Priazovies territory by the character agricultural using of lands. International conf. Protection of soil environment by avoidance of compaction and proper soil tillage. Ukraine, Melitopol, 23-27 august, 1993 p. 108-110.

Л.Г. Шилова, В.І. Тимашова
м. Мелітополь, СШ № 14

ШУМ ЯК ФАКТОР ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Проблеми навколишнього середовища, їх виникнення та загострення мають глибокий соціальний характер тому, що пов'язані з наслідками сучасного науково-технічного прогресу. Особливо актуальні питання формування сприятливих якостей довкілля для міських поселень.

Боротьбі з забрудненням атмосфери, гідросфери, літосфери шкідливими викидами, приділяється багато уваги, але вплив на живий організм шуму недостатньо враховується, хоча його дія шкідливіша хімічного забруднення.

Шумове забруднення навколишнього середовища - це поняття народжене ХХ сторіччям і є долею ХХІ віку.

Звук - один з самих давніх проявів природи. Наша планета народжувалась під акомпанемент звуків страшної сили і мощі. Поряд з цим були дзюрчання струмків, шум прибою, удари грому, свист вітру, шелест листя,